

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

TARİH
TÜRKLER'İN MÜSLÜMAN OLUŞU VE İLK MÜSLÜMAN
TÜRK DEVLETLERİ
METİNLER

Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY

2009
ANKARA

3.3.1. Dîvan-ı Lûgat'it-Türk

Anahtar Kelimeler: Dîvan-ı Lûgat'it Türk, Kaşgarlı Mahmud

Karahanlılar döneminin önemli dil yadigârlarından biri Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı ve Bağdad'da Abbasî Halifesi el-Muktedî Billâh'a sunduğu **Dîvan-ı Lûgat'it-Türk** adlı eserdir. Türkler'in dil, edebiyat, tarih, coğrafya, etnoğrafya, mitoloji ve folklor alanlarındaki durumu hakkında kaleme alınmış bu eser bir çeşit Türk Bilgisi (Türkoloji) ansiklopedidir. H. 470/1077 tarihinde tamamlandığı zannedilen eserimiz altı bine yakın Türkçe kelimeyi ihtiva etmektedir.

Dîvan-ı Lûgat'it-Türk'te Yer Alan Bazı Türk Boyları ile İlgili Efsaneler

Çiğil

Ila/İlı deresi halklarındandır. Türkler'den üç oymağın adıdır. Birisi göçebedir. Kuyas'ta otururlar. Kuyas, Barsgan'ın ötesinde bir kasabadır. İkincisi Taraz/Talas yakınlarında bulunan bir kasabada otururlar. Bunlara da yukarıdakiler gibi Çiğil denir.

Çiğil adının verilisinde esas şudur: Zülkarneyn Argu ülkesine geldiği zaman, bulutlar musluklarını açmış, yollar çamur içinde kalmış, yürümek güçleşmiş imiş. Bunu gören Zülkar-neyn "**bu ne çamur**" demiş. Orada bir kale yapılmasını emretmiş, kale yapılmış, adına Çiğil denilmiş. Bundan sonra o kalede oturan Türkler'e "**Çiğili**" denilmiş. Daha sonra bu ad yayılmış.

Oğuzlar, buraya yakın oturdukları için her zaman Çiğiller'le savaş ederlermiş. Düşmanlık aralarında bugüne değin sürüp gelmiştir.

Çiğil kılığına girenlere de bu ad verilir. Oğuzlar Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar olan yerlerdeki bütün Türkler'e Çiğil adı verirler. Bu yanlıştır.

Üçüncüsü Kaşgar'da bulunan birtakım köylerdir. Bu köylerin halkına da Çiğil derler. Bunlar, bir yerden çıkarak dağılmışlardır.

Türkmen

Bunlar Oğuzlar'dır. Bunlara Türkmen denilmesinde iki hikâye vardır, şöyledir: Zülkarneyn Semerkand'a geçip de Türk ülkesine yöneldiği sıralarda Türkler'in çok kuvvetli ve büyük ordusu bulunan **Şu** adında genç bir Hakanları vardı. Balasagun yakınında Şu Kalesi'ni bu açmış ve yaptırmıştı. Her gün Balasagun'daki sarayının önünde Beyler için üç yüz altmış nöbet davulu vurulurdu. Hakan Şu'ya Zülkar-neyn'in yaklaştığı haber verilmiş, "**Emrinizi nedir, savaş mı edelim, ne buyurursunuz?**" demişler. Halbuki Hakan Xoçand/Hocend ırmağının kenarına karakol kurmak, Zülkarneyn'in geçtiğini haber vermek için kırk tarhanı gözcü göndermişti. Bu kol kimse görmeden gittiği için askerinin haberi yoktu. Hakan yüreği pek duruyordu. Hakanın gümüşten bir havuzu vardı. Sefere çıkıldığında birlikte taşınır ve içine su doldurulur; sonra kazlar, ördekler yüzdürülür idi. Kendisine "**ne buyurulur, harp edelim mi?**" denildiği zaman cevap olarak "**Şu kazlara ördeklere bakınız, nasıl suya dahyorlar**" demiş. Bunun üzerine orada bulunanlar hükümdarın savaş için hazırlanmadığı ve buradan çekilip gitmek niyetinde olmadığı zannına düşmüşler. Zülkarneyn Xoçant suyundan geçerek karakola gelir. Zülkarneyn'in geçtiğini bu gözcü karakol Hakan'a haber verir. Hakan hemen davullar çaldırarak Doğuya doğru yürür. Halk, gitmek için hazırlık görmeyen

Hakan'ın savuşup gitmesi yüzünden ümitsizliğe düşer. Bir ürküntü, bir karışıklık olur. Binek bulabilenler hayvanın sırtına atlayarak Hakan'ın arkasından koşarlar. Karışıklıkla birbirlerinin hayvanlarını alırlar. Sabah olunca ordugâh düz bir ova hali alır. O sıralarda Taraz, İsbicab, Balasagun ve bunun gibi yerler yapılmamış idi. Onların hepsi sonradan yapılmıştır. Oralar hâlâ göçebe idi. Hakan ordusuyla savuşup gittikten sonra orada çoluk çocuklarıyla yirmi iki kişi kalmıştı. Bunlar geceleyin hayvanlarını bulamamışlar ve savaşamamışlar idi. İşte bunlar o kimselerdir ki, kitabın baş tarafında adlarını söyledim. Hayvanlarının belgelerini beyan ettim. Kınık, Salgur ve başkaları gibi. Bu yirmi iki kişi yayan çekilip, gitmek, yahut orada kalmak üzere konuşurlarken iki kişi çıkagelir; bunlar ağırlıklarını sırtlarına yüklenmişler, yanlarına çoluk çocuklarını almışlardı. Ordunun izine düşüp gidiyorlardı, yorulmuşlar, terlemişlerdi. Bu yirmi iki kişi yeni gelen iki kişi ile tanışır ve konuşurlar. Bu ikiler derler ki, **“Zülkarneyn denilen adam bir yolcudur. Bir yerde durmaz, buradan da geçer gider. Biz de kendi yerimizde kalırız”**. Yirmi ikiler onlara Türkçe **“Kal aç”** derler, **“aç kal”** demektir. Sonradan bunlara **“Xalaç”** denilmiştir, asılları budur. Bunlar iki kabiledir. Zülkarneyn gelip, bunları saçlı ve üzerlerinde Türk belgeleri bulunduğunu görünce sormadan onlara **“Türk-manand”** demiş. **“Türk’e benzer”** demektir. İşte bu ad onlarda bugüne kadar kalmıştır. Türkmenler aslında yirmi dört kabiledir. Lâkin iki kabileden ibaret olan Xalaçlılar, bazı kere bunlardan ayrıldıkları için kendileri Oğuz sayılmaz; asıl olan budur. Hakan Şu Çin'e doğru geçip, gitmiştir. Zülkarneyn arkasına düşmüş idi. Uygurlar'a yakın, Hakan Zülkarneyn'e bir bölük asker gönderir. Bu çarpışma **“Altun Kan”** denilen bir dağda olmuştur. Bugün **“Altun Xan”** denir. Bunun üzerine Zülkarneyn Hakan'la barıştı ve Uygur şehirlerini yaptı; bir müddet oralarda oturdu. Zülkarneyn çekilip gittikten sonra Hakan Şu, Balasagun'a kadar ilerledi. Kendi adını vererek **“Şu”** adındaki şehri yaptırdı. Oraya bir tılsım koydurdu. Bugün leylekler o şehrin karşısına kadar gelirler, fakat şehri geçemezler. Tılsım bugüne kadar bozulmamıştır.

Kaynak (Source):

Kaşgarlı Mahmud; **Divanü Lûgat'it-Türk Tercümesi, C. I**, Çev. Besim Atalay, Ankara 1940, s. 532 (s. 393-394).

Kaşgarlı Mahmud; **Divanü Lûgat'it-Türk Tercümesi, C. II**, Çev. Besim Atalay, Ankara 1940, s. 1 Harita + 336 (s. 49, 51, 60, 116, 286).

Kaşgarlı Mahmud; **Divanü Lûgat'it-Türk Tercümesi, C. III**, Çev. Besim Atalay, Ankara 1940, s. 452 (s. 24, 29, 42, 72, 131, 133).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

3.3.2. Kutadgu Bilig

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib

Kutadgu Bilig, manzum edebî bir eserdir. Fa'ulün/ Fa'ulün/Faulün/Fa'ul vezninde yazılmış 6645 beyitten ibarettir. Dili Hâkaniye adı verilen Doğu Türkçesi'dir. Eserin yazarı hakkında son bölümde ve mukaddime kısmında bilgi verilmektedir:

*“Ay Yusuf kerek sözni sözle köni,
Keregsiz sözüg kizle kılga kora.”*

(Ey Yusuf, gerekli ve âdîlâne sözü söyle,

Gereksiz sözü gizle, onun sana zararı dokunur.)

Bu beyitten eserin yazarının adının Yusuf olduğunu öğreniyoruz. Mukaddime kısmında Yusuf'un Balasagunlu olduğu, eserini Doğu Türkistan'ın büyük bir kültür merkezi olan Kaşgar'da 18 ayda yazmış olduğu, h. 462/m. 1069-1070 tarihinde tamamladığı anlaşılmaktadır. Yusuf, eserini Karahanlı Hakanı Ebu Ali Hasan b. Süleyman Arslan Hakan'a takdim etmiştir. Bu Karahanlı hükümdarı Hasan Buğra Han Harun ve Tabgaç (Tawgaç) Kara Buğra Han olarak da bilinmekte 1074-1102/1103 yıllarında hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu başarısından dolayı Yusuf, hükümdar tarafından Has Hacıblik (vezirlik) görevine getirilmiştir. Yusuf, bunları şu beyitlerle anlatıyor:

“Yıl altmış iki erdi dört yüz bile

Bu söz sözledim men tutup can süre.” (Beyit, 6623)

(Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman sene dörtyüz altmış iki idi.)

“Tükel on sekiz ayda aydım bu söz,

Ödürdüm, adırdım söz erdiptire.” (Beyit, 6624)

(Bu sözleri tam onsekiz ayda söyledim. Sözleri toplayıp, derleyerek seçtim ve ayırdım.)

“Barusın bitmiş yetürmiş nizam

Bu Kaşgâr ilinde koşulmuş temam.” (Beyit, 59)

(Esasını yazmış, tertibe koymuş, fakat özü Kaşgâr ilinde son şeklini almıştır.)

“Meliknin önünde okumış munı

Bu Tavgaç Kara Bugra hanlar hanı.” (Beyit, 60)

(Bu hanlar hanı, Tavgaç Kara Buğra Han'ın huzurunda eserini okumuştur.)

"Bu Has Hâcib atın tegürmil muna

Munı bu özine yağutmuş yana." (Beyit, 62)

(Ona bu Has Hâcib unvanını vermiş ve onu kendi yakınları arasına almıştır.)

Yusuf, Karahanlı hükümdarına takdim ettiği eserinin adını da şu beyitle açıklamaktadır:

"Kitap atı urdum Kutadgu Bilig,

Kutadsu Okıglığa tutsu elig." (Beyit, 350)

(Kitaba Kutadgu Bilig adını verdim. Okuyan kutlansın, ona el tutsun.)

Kutadgu Bilig; Kün-toğdı, Ay-toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş adlarında dört kişinin karşılıklı konuşmalarından meydana gelmiştir. Kün-toğdı, İlig (hükümdar) olup, türe (kanun)'yi temsil etmektedir. Ay-toldı, vezir olup, devlet (kut)'i temsil etmektedir. Ögdülmiş, Ay-toldı'nın oğlu olup, aklı, mantığı (ukuş); Odgurmuş, âkıbeti, sonu temsil etmektedir.

Kutadgu Bilig'in bugün Viyana, Kahire ve Fergana nüshaları olmak üzere üç nüshası bilinmektedir.

Kutadgu Bilig'de hükümdarın görevleri sıralanırken **"kurtla kuzuyu bir arada yürütmek"** şeklinde özetlenebilecek Türk egemenlik anlayışı vurgulanmaktadır:

İlin itti tüzdi bayudı budun,

Böri koy bile suvladı ol ödün. (Beyit: 449)

(Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti, halkı zenginleştirdi/O devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.)

Ajunka badı kör tükel kut kurı,

Kozı birle katlıp yörیدی böri. (Beyit: 461)

(Bak, dünyaya tam bir saadet kuşağı bağladı/Kurt ile kuzu bir arada yaşadı.)

Kutuldu budun kitti emgekleri,

Kuzı birle katlıp yorıdı böri. (Beyit: 1040)

(Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı/Kuzu ile kurt bir arada yaşamaya başladı)

Kapugda tirildi kalın aç böri,

Ay ilig koyug ked küdezip yori. (Beyit 1413)

(Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır/Ey hükümdar koyunları iyice koruma altına al.).

Kaynak (Source):

Çay, Abdulhaluk Mehmet; “Türkler’de Devlet Siyasetini Öğreten Eser Kutadgu Bilig”, **Yeni Çığ**, Ankara 1981 Kasımı, s. 18-24

Yusuf Has Hacib; **Kutadgu Bilig, I, Metin**, İstanbul 1947, s. VII + XXVIII + 656.

Yusuf Has Hacin; **Kutadgu Bilig, II., Tercüme**, Ankara 1959, s. XXXVIII + 477.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN